

NUTQ VA ADABIY ME'YOR: KASBIY NUTQ MADANIYATI HAMDA MUTAXASSISNING NUTQIY KOMPETENTLIGI

Matyokubova L.G.¹

Annotatsiya:

Mazkur maqolada nutq va adabiy me'yor tushunchalari, kasbiy nutqning o'ziga xos xususiyatlari, nutq bayon qilish usullari hamda mutaxassis nutqining ilmiylik, to'g'rilik, aniqlik, mantiqiylik va soflik kabi sifatleri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, nutqiy kompetentlik tushunchasining mazmuni ochib berilib, zamonaviy professional faoliyatda nutq madaniyatining o'рни asoslanadi. Tadqiqot natijasida kasbiy muloqot samaradorligi nutqiy me'yorlarga amal qilish bilan bevosita bog'liqligi xulosalanadi.

Kalit so'zlar: nutq, adabiy me'yor, kasbiy nutq, nutq madaniyati, nutqiy kompetentlik, ilmiylik, aniqlik, mantiqiylik.

Til jamiyat taraqqiyotining asosiy kommunikativ vositasi bo'lib, inson faoliyatining barcha sohalarida muhim o'rin egallaydi. Ayniqsa, zamonaviy professional muhitda mutaxassisning nutqi uning bilim darajasi, madaniyati va kasbiy saviyasini namoyon etuvchi omil hisoblanadi. Nutq va adabiy me'yor masalasi tilshunoslikda doimiy tadqiqot obyekti bo'lib kelgan [1]. Adabiy me'yorlarga amal qilgan nutq kommunikativ samaradorlikni ta'minlaydi, kasbiy faoliyatda esa ishonchlilik va obro'ni mustahkamlaydi.

1. Nutq va adabiy me'yor tushunchasi

Nutq — til birliklarining amaliy qo'llanish jarayoni bo'lib, fikr almashish vositasidir. Til tizim bo'lsa, nutq uning real ifodasidir. Nutq madaniyati esa nutqning adabiy me'yorlarga muvofiq holda tashkil etilishidir [2].

Adabiy me'yor — bu til birliklarining jamiyat tomonidan tan olingan, barqaror va umumiy qabul qilingan qo'llanish qoidalaridir. Adabiy me'yor quyidagi turlarga ajratiladi:

Imlo me'yori (so'zlarning to'g'ri yozilishi);

Orfoepik me'yor (to'g'ri talaffuz);

Leksik me'yor (so'zlarning o'rinli qo'llanishi);

Grammatik me'yor (gap tuzilishining to'g'riligi);

Uslubiy me'yor (nutqning vaziyatga mosligi) [3].

Adabiy me'yorlarga amal qilmaslik kommunikativ noaniqlik va tushunmovchilikka olib keladi.

2. Kasbiy nutq va uning o'ziga xosligi

Kasbiy nutq — muayyan soha vakillarining professional faoliyat jarayonida qo'llaydigan nutq shaklidir. U terminologik aniqlik, mantiqiylik va maqsadlilik bilan ajralib turadi.

2.1. Kasbiy nutqning asosiy belgilar

Terminologik aniqlik — soha terminlari o'rinli va aniq qo'llanadi.

Rasmiylik — xizmat muloqotida hissiylikdan qochiladi.

Maqsadga yo'naltirilganlik — nutq aniq vazifani bajarishga qaratiladi.

Dalillilik — fikr fakt va dalillar bilan asoslanadi [4].

Masalan, pedagog, shifokor yoki yurist nutqi umumxalq nutqidan terminologik va uslubiy jihatdan farq qiladi.

3. Nutq bayon qilish usullari

¹ Matyokubova Laylo Gaibovna, Samarqand davlat chet tillar instituti Monitoring va ichki nazorat bo'limi boshlig'i

Nutq mazmunini ifodalashda turli bayon usullari qo'llanadi:

3.1. Tavsifiy bayon

Narsa yoki hodisaning belgilarini tasvirlashga asoslanadi.

3.2. Hikoya (narrativ) bayon

Voqea-hodisalarni izchil ketma-ketlikda ifodalaydi.

3.3. Muhokama (tahliliy) bayon

Fikrni dalillash, sabab-oqibatni asoslashga xizmat qiladi.

Kasbiy nutqda ko'proq tahliliy bayon ustunlik qiladi, chunki ilmiylik va mantiqiylik talab etiladi [5].

4. Mutaxassis nutqining asosiy sifatleri

4.1. Ilmiylik

Nutq ilmiy asoslangan, dalillarga tayangan bo'lishi kerak. Subyektiv fikrlar isbot bilan mustahkamlanadi.

4.2. To'g'rilik

Adabiy til me'yorlariga to'liq rioya qilish nutqning to'g'riligini ta'minlaydi.

4.3. Aniqlik

Har bir ibora yagona ma'noda qo'llanishi zarur. Mavhumlik kasbiy muloqotda xatoliklarga olib kelishi mumkin.

4.4. Mantiqiylik

Fikrlar izchil, sabab-oqibat bog'lanishida ifodalanadi.

4.5. Soflik

Nutq sheva, jargon va noo'rin o'zlashmalardan xoli bo'lishi lozim [6].

Ushbu sifatlar mutaxassisning kasbiy nufuzi va samarali kommunikatsiyasini ta'minlaydi.

5. Nutqiy kompetentlik tushunchasi

Nutqiy kompetentlik — shaxsning nutqiy vaziyatda til vositalarini maqsadga muvofiq qo'llay olish qobiliyatidir. U quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

Lisoniy kompetensiya — til qoidalarini bilish;

Kommunikativ kompetensiya — vaziyatga mos nutq qurish;

Pragmatik kompetensiya — nutqning ta'sir kuchini boshqarish;

Madaniy kompetensiya — nutq odobi va etik me'yorlarga rioya qilish [7].

Zamonaviy ta'lim jarayonida nutqiy kompetentlikni shakllantirish ustuvor vazifa sifatida qaralmoqda.

6. Zamonaviy professional muhitda nutq madaniyati

Axborot texnologiyalari rivojlangan sharoitda yozma va og'zaki muloqot shakllari kengaydi. Elektron yozishmalar, taqdimotlar, onlayn muloqotlar mutaxassis nutqiga yangi talablarni qo'ymoqda. Raqamli kommunikatsiyada ham adabiy me'yorlarga amal qilish, aniq va lo'nda fikr bildirish kasbiy muvaffaqiyatning muhim sharti hisoblanadi.

Xulosa

Nutq va adabiy me'yor masalasi professional faoliyatda alohida ahamiyat kasb etadi. Kasbiy nutqning ilmiyligi, aniqligi, mantiqiyli va sofligi mutaxassisning kasbiy saviyasini belgilaydi. Nutqiy kompetentlik esa samarali muloqotning asosi hisoblanadi.

Zamonaviy ta'lim va boshqaruv tizimida nutq madaniyatini rivojlantirish mutaxassis tayyorlash jarayonining muhim yo'nalishi bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Hojiev A. O'zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 256 b.
2. Qo'chqortoev I. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. – Toshkent: Fan, 2003. – 180 b.
3. Shoabdurahmonov Sh., Askarov A., Hojiev A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'zbekiston, 2004. – 320 b.
4. Mahmudov N. Nutq madaniyati. – Toshkent: Tafakkur, 2012. – 224 b.
5. Mirtojiev M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 2008. – 300 b.

6. G'ulomov A. Uslubiyat nazariyasi. – Toshkent: Universitet, 2016. – 210 b.
7. O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili haqida"gi Qonuni. – Toshkent, 1995.